I

На весіллі в Ольги Іванівни були всі її друзі і добрі знайомі.

— Подивіться на нього: правда ж, у ньому щось є? — говорила вона своїм друзям, киваючи на чоловіка і немовби бажаючи пояснити, чому вона пішла за просту, дуже звичайну і нічим не видатну людину.

Її чоловік, Осип Степанович Димов, був лікар і мав чин титулярного радника. Служив він у двох лікарнях: в одній понадштатним ординатором, а у другій — прозектором. Кожного дня з дев'ятої години ранку до полудня він приймав хворих і був зайнятий у себе в палаті, а після полудня їхав конкою в другу лікарню, де робив розтини померлих хворих. Приватна практика його була мізерна, карбованців п'ятсот на рік. Оце й усе. Що можна ще про нього сказати? А тим часом Ольга Іванівна та її друзі й добрі знайомі були не зовсім звичайні люди. Кожен з них чимось відзначався і був трохи відомий, мав уже ім'я і вважався знаменитістю або хоч і не був ще знаменитий, але подавав блискучі надії. Артист з драматичного театру, великий, давно визнаний талант, елегантна, розумна і скромна людина і прекрасний читець, який учив Ольгу Іванівну читати; співак з опери, добродушний товстун, який, зітхаючи, запевняв Ольгу Іванівну, що вона губить себе: коли б вона не лінувалась і взяла себе в руки, то з неї вийшла б неабияка співачка; потім кілька художників, і на чолі їх жанрист, анімаліст і пейзажист Рябовський, дуже гарний на вроду, білявий молодий чоловік, років двадцяти п'яти, який мав успіх на виставках і продав свою останню картину за п'ятсот карбованців; він виправляв Ользі Іванівні її етюди і говорив, що з неї, може, вийдуть люди; потім віолончеліст, у якого інструмент плакав і який одверто признавався, що з усіх знайомих йому жінок уміє акомпанувати тільки Ольга Іванівна; потім літератор, молодий, але вже відомий автор повістей, п'єс та оповідань. Ще хто? Ну, ще Василь Васильович, пан, поміщик, дилетант-ілюстратор і віньєтист, який тонко відчував старий російський стиль, билину й епос; на папері, на фарфорі й на закопчених тарілках він творив буквально чудеса.

Серед цієї артистичної, вільної компанії улюбленців долі, щоправда, делікатної і скромної, яка згадувала, однак, про існування якихось там лікарів тільки під час хвороби і для якої ім'я Димов було таким же байдужим, як Сидоров або Тарасов,— серед цієї компанії Димов здавався чужим, зайвим і маленьким, хоч був високий на зріст і широкий у плечах. Здавалося, що на ньому чужий фрак і що в нього прикажчицька борідка. А втім, коли б він був письменником або художником, то сказали б, що своєю борідкою він нагадує Золя.

Артист говорив Ользі Іванівні, що із своїм лляним волоссям і у вінчальному вбранні вона дуже схожа на струнке вишневе деревце, коли весною воно все буває вкрите ніжним білим цвітом.

— Ні, ви послухайте! — говорила йому Ольга Іванівна, хапаючи його за руку.— Як це могло раптом статися? Ви слухайте, слухайте... Треба вам сказати, що батько служив разом з Димовим в одній лікарні. Коли бідолашний батько захворів, то Димов цілими днями й ночами чергував коло ліжка. Така самопожертва! Слухайте, Рябовський... І ви, письменнику, слухайте, це дуже цікаво. Підійдіть ближче. Яка самопожертва, яке щире співчуття! Я теж не спала ночі і сиділа коло батька, і раптом — маєте, причарувала хлопця. Мій Димов закохався по самі вуха. Справді, доля буває така примхлива. Ну, після смерті батька він іноді бував у мене, зустрічався на вулиці і якось увечері раптом — бац! освідчився... нежданo-негадано... Я цілу ніч проплакала і сама закохалася страшенно. І от, бачите, стала дружиною. Правда ж, у ньому є щось сильне, могутнє, ведмеже? Тепер його обличчя звернене до нас у три чверті, погано освітлене, але, коли він обернеться, ви подивіться на його чоло. Рябовський, що ви скажете про це чоло? Димов, ми про тебе говоримо! — гукнула вона чоловікові.— Іди сюди. Подай свою чесну руку Рябовському... Отак. Будьте друзями.

Димов добродушно й наївно посміхаючись, подав Рябовському руку й сказав:

— Дуже радий. Зі мною закінчив курс теж якийсь Рябовський. Це не родич ваш?

II

Ользі Іванівні було 22 роки, Димову 31. Зажили вони після весілля чудово. Ольга Іванівна у вітальні обвішала всі стіни своїми й чужими етюдами в рамках і без рам, а коло рояля і меблів влаштувала красиву тісноту з китайських парасольок, мольбертів, різноколірних клаптиків, кинджалів, бюстиків, фотографій... В їдальні вона обклеїла стінки лубочними картинами, повісила личаки й серпи, поставила в кутку косу й граблі, і вийшла їдальня в російському стилі. У спальні вона, щоб скидалося на печеру, задрапірувала стелю й стіни темним сукном, повісила над ліжками венеціанський ліхтар, а біля дверей поставила фігуру з алебардою. І всі вважали, що в молодого подружжя дуже гарненький куток.

Щодня, вставши з постелі години об одинадцятій, Ольга Іванівна грала на роялі або ж, коли було сонце, малювала щось олійними фарбами. Потім, на початку першої, вона їхала до своєї швачки. Грошей у неї з Димовим було зовсім небагато, в обріз, і тому, щоб з'являтися в нових сукнях і вражати своїми нарядами, їй та її швачці доводилось вдаватися до хитрощів. Часто-густо із старої перекрашеної сукні, з якихось нікчемних клаптиків тюлю, мережив, плюшу і шовку виходили справжні чудеса, щось чарівне, не сукня, а мрія. Від швачки Ольга Іванівна звичайно їхала до якої-небудь знайомої актриси, щоб довідатися про театральні новини і за одним заходом поклопотатися про квиток на першу виставу нової п'єси або на бенефіс. Від актриси треба було їхати в майстерню художника або на виставку картин, потім до когось із знаменитостей — запрошувати до себе, або віддати візит, або просто побазікати. І скрізь її зустрічали весело й доброзичливо і запевняли її, що вона хороша, мила, незвичайна... Ті, кого вона називала знаменитими і великими, приймали її як свою, як рівню, і в один голос пророкували їй, що при її талантах, смакові й розумі, якщо вона не розкидатиметься, вийдуть справжні люди. Вона співала, грала на роялі,

малювала, ліпила, брала участь в аматорських спектаклях, але все це не абияк, а з талантом; чи робила вона ліхтарики для ілюмінації, чи вбиралася, чи зав'язувала комусь галстук — все в неї виходило надзвичайно художньо, граціозно і мило. Але ні в чому її талановитість не виявлялася так яскраво, як у її вмінні швидко знайомитись і близько сходитися із знаменитими людьми. Досить було, щоб хто-небудь прославився хоч трохи і про нього почали говорити, як вона вже знайомилася з ним, того ж дня заводила з ним дружбу і запрошувала до себе. Кожне нове знайомство було для неї справжнім святом. Вона боготворила знаменитих людей, пишалася ними і кожної ночі бачила їх уві сні. Вона жадала їх і ніяк не могла вгамувати своєї жадоби. Старі відходили й забувалися, приходили на зміну їм нові, але й до цих вона швидко звикала або розчаровувалася в них і починала жадібно шукати нових і нових великих людей, знаходила і знову шукала. Навіщо?

О п'ятій годині вона обідала вдома з чоловіком. Його простота, здоровий разум і добродушність викликали у неї розчулення і захват. Вона раз у раз схоплювалася з місця, поривчасто обіймала його голову і обсипала її поцілунками...

— Ти, Димов, розумна, благородна людина,— говорила вона,— але в тебе є одна дуже серйозна вада. Ти зовсім не цікавишся мистецтвом. Ти заперечуєш і музику, і живопис.

— Я не розумію їх,— говорив він лагідно.— Я все життя займався природничими науками і медициною, і мені ніколи було цікавитися мистецтвом.

— Але ж це жахливо, Димов!

— Чому ж? Твої знайомі не знають природничих наук і медицини, однак ти їм цього не закидаєш. У кожного своє. Я не розумію пейзажів і опер, але гадаю так: коли одні розумні люди присвячують їм все своє

життя, а інші розумні люди платять за них величезні гроші, то, значить, вони потрібні. Я не розумію, але не розуміти не значить заперечувати.

— Дай я потисну твою чесну руку!

По обіді Ольга Іванівна їхала до знайомих, потім у театр або на концерт і поверталася додому опівночі. І так щодня.

По середах у неї бували вечоринки. На цих вечоринках господиня і гості не грали в карти і не танцювали, а розважалися різними художествами. Актор з драматичного театру читав, співак співав, художники малювали в альбоми, яких у Ольги Іванівни було безліч, віолончеліст грав, і сама господиня теж малювала, ліпила, співала й акомпанувала. В перервах між читанням, музикою і співами говорили і сперечалися про літературу, театр і живопис. Дам не було, бо Ольга Іванівна всіх дам, крім актрис і своєї швачки, вважала нудними і пошлими. Жодна вечоринка не обходилась без того, щоб господиня не здригалася за кожним дзвінком і не говорила з переможним виразом обличчя: "Це він!" — розуміючи під словом "він" яку-небудь нову запрошену знаменитість. Димова у вітальні не було, і ніхто не згадував про його існування. Але точно о пів на дванадцяту відчинялися двері, що вели До їдальні, з'являвся Димов із своєю добродушною, лагідною усмішкою і говорив, потираючи руки:

— Прошу, панове, закусити.

Всі йшли до їдальні і кожного разу бачили на столі те саме: блюдо з устрицями, шматок шинки або телятини, сардини, сир, ікру, гриби, горілку і два графини з вином.

— Любий мій метрдотель! — говорила Ольга Іванівна, сплескуючи в захваті руками.— Ти просто чарівний! Панове, подивіться на його чоло! Димов, повернись у профіль. Панове, подивіться: обличчя бенгальського тигра, а вираз добрий і милий, як в оленя. У, любий!

Гості їли і, дивлячись на Димова, думали: "Справді, добрий хлопець", — але швидко забували про нього і вели розмову далі про театр, музику й живопис.

Молоде подружжя було щасливе, і життя їхнє текло як по маслу. А втім, третій тиждень свого медового місяця вони провели не зовсім щасливо, навіть сумно. Димов заразився в лікарні бешихою, пролежав у постелі шість днів і мусив остригти наголо своє гарне чорне волосся. Ольга Іванівна сиділа коло нього й гірко плакала, але, коли йому полегшало, вона наділа на його стрижену голову біленьку хустку й заходилася малювати з нього бедуїна. І обом було весело. Днів через три після того, як він, одужавши, почав знову ходити в лікарні, з ним трапилося нове непорозуміння.

— Мені не щастить, мамусю! — сказав він якось за обідом.— Сьогодні у мене було чотири розтини, і я собі враз два пальці порізав. І тільки вдома я це помітив.

Ольга Іванівна злякалась. Він посміхнувся і сказав, що це пусте і що йому часто доводиться під час розтинів робити собі порізи на руках.

— Я захоплююсь, мамусю, і роблюся неуважним.

Ольга Іванівна з тривогою чекала трупного зараження і ночами молилася богу, але все обійшлося добре. І знову потекло мирне, щасливе життя без журби й тривог. Теперішнє було прекрасне, а на зміну йому наближалась весна, що вже здалеку посміхалась і обіцяла тисячу радощів. Щастю не буде краю! У квітні, в травні і червні дача далеко за містом, прогулянки, етюди, рибна ловля, солов'ї, а потім, з липня до самої осені, подорож художників на Волгу, і в цій подорожі, як неодмінний член сосьєте[1] братиме участь і Ольга Іванівна. Вона вже пошила собі два дорожніх костюми з парусини, купила на дорогу фарб, пензлів, полотна і нову палітру. Мало не щодня до неї приходив Рябовський подивитися, які вона зробила успіхи в живопису. Коли вона

показувала йому свої малюнки, він засовував руки глибоко в кишені, міцно стискував губи, сопів і говорив:

— Так... Ця хмарка у вас кричить: вона освітлена не по-вечірньому. Передній план наче хтось зжував, і щось, розумієте, не те... А хатинка у вас вдавилася чимось і жалібно пищить... треба було б кут цей темнішим зробити. А в цілому непогано... Хвалю.

І чим він незрозуміліше говорив, тим легше Ольга Іванівна його розуміла.

III

На другий день зелених свят по обіді Димов купив закусок та цукерок і поїхав до дружини на дачу. Він не бачився з нею вже два тижні і дуже скучив. Сидячи у вагоні і потім розшукуючи у великому гаю свою дачу, він весь час почував голод і втому і мріяв про те, як він на дозвіллі повечеряє разом з дружиною, а потім ляже спати. І йому весело було дивитися на свій пакунок, в якому були загорнені ікра, сир і білорибиця.

Коли він знайшов свою дачу і впізнав її, уже сідало сонце. Старенька покоївка сказала, що пані немає вдома і що, мабуть, вони незабаром прийдуть. На дачі, дуже непривабливій на вигляд, з низькою стелею, обклеєною писальним папером, і з нерівною щілистою підлогою, було тільки три кімнати. В одній стояло ліжко, у другій на стільцях і вікнах були розкидані полотно, пензлі, замащений папір і чоловічі пальта й капелюхи, а у третій Димов застав трьох незнайомих чоловіків. Двоє були брюнети з борідками, а третій, зовсім голений і товстий, як видно, актор. На столі кипів самовар.

— Чого ви бажаєте? — спитав актор басом, непривітно оглядаючи Димова.— Вам Ольгу Іванівну треба? Заждіть, вона зараз прийде.

Димов сів і став чекати. Один з брюнетів, сонно і мляво поглядаючи на нього, налив собі чаю і спитав:

— Може, чаю хочете?

Димову хотілося і пити, і їсти, але, щоб не псувати собі апетиту, він відмовився від чаю. Незабаром почулися кроки і знайомий сміх; стукнули двері, і в кімнату вбігла Ольга Іванівна у крислатому брилі і з ящиком в руці, а слідом за нею з великим зонтом і з складаним стільцем увійшов веселий, червонощокий Рябовський.

— Димов! — скрикнула Ольга Іванівна і зашарілась від радості.— Димов! — повторила вона, кладучи йому на груди голову й обидві руки. — Це ти! Чому ти так довго не приїздив? Чому? Чому?

— Коли ж мені, мамусю! Я завжди зайнятий, а коли буваю вільний, то все так випадає, що розклад поїздів не підходить.

— Але яка я рада, що бачу тебе! Ти мені цілісіньку ніч снився, і я боялась, як би ти не захворів. Ах, коли б ти знав, який ти любий, як ти вчасно приїхав! Ти будеш моїм рятівником. Ти один тільки можеш врятувати мене! Завтра буде тут надзвичайно оригінальне весілля,— казала вона далі, сміючись і зав'язуючи чоловікові галстук.— Одружується молодий телеграфіст на станції, якийсь Чикельдєев. Вродливий молодий чоловік, ну, досить розумний і є в обличчі, знаєш, щось сильне, ведмеже... Можна з нього молодого варяга малювати. Ми, всі дачники, піклуємось про нього і дали йому слово честі бути в нього на весіллі... Людина небагата, одинока, несмілива, і, звичайно, було б гріхом відмовити йому у співчутті. Уяви після обідні вінчання, потім з церкви всі пішки до квартири молодої... розумієш, гай, спів пташок, сонячні плями на траві, і всі ми різнобарвними плямами на яскраво-зеленому фоні — надзвичайно оригінально, в стилі французьких експресіоністів. Але, Димов, у чому я поїду до церкви? — сказала Ольга Іванівна і зробила таке обличчя, наче вона от-от заплаче.— У мене тут

нічого немає... буквально нічого! Ні сукні, ні квітів, ні рукавичок... Ти мусиш мене врятувати. Коли приїхав, то, значить, сама доля велить тобі рятувати мене. Ось тобі, мій любий, ключі, їдь додому і візьми там у гардеробі мою рожеву сукню. Ти її пам'ятаєш, вона висить перша... Потім у кладовій з правого боку долі ти побачиш дві коробки. Коли відкриєш верхню, то там усе тюль, тюль, тюль та різні клаптики, а під ними квіти. Квіти всі вийми обережно, постарайся, любчику, не пом'яти їх, потім я виберу... І рукавички купи.

— Добре,— сказав Димов.— Я завтра поїду і пришлю.

— Коли ж завтра? — спитала Ольга Іванівна і глянула на нього здивовано.— Коли ж ти встигнеш завтра? Завтра відходить перший поїзд о дев'ятій, а вінчання об одинадцятій. Ні, голубе, треба сьогодні, неодмінно сьогодні! Якщо завтра тобі не можна буде приїхати, то пришли з розсильним. Ну, йди ж... Зараз має прийти пасажирський поїзд. А то ще спізнишся, любчику.

— Гаразд.

— Ах, як мені шкода тебе відпускати,— сказала Ольга Іванівна, і сльози набігли їй на очі.— І навіщо я, дурна, дала слово телеграфістові?

Димов наспіх випив склянку чаю, узяв бублик і, лагідно посміхаючись, пішов на станцію. А ікру, сир і білорибицю з'їли два брюнети і товстий актор.

IV

Тихої місячної липневої ночі Ольга Іванівна стояла на палубі волзького пароплава і дивилася то на воду, то на мальовничі береги. Поруч неї стояв Рябовський і говорив їй, що чорні тіні на воді — не тіні, а сон, що, дивлячись на цю чаклунську воду з фантастичним блиском, дивлячись на бездонне небо і сумні, задумливі береги, які говорять про

марність нашого життя і про існування чогось вищого, вічного, блаженного, добре б забутись, вмерти, стати спогадом. Минуле пошле і нецікаве, майбутнє нікчемне, а ця чудова, єдина в житті ніч скоро скінчиться, зіллється з вічністю,— навіщо ж жити?

А Ольга Іванівна прислухалась то до голосу Рябовського, то до нічної тиші і думала про те, що вона безсмертна і ніколи не вмре. Бірюзовий колір води, якого вона раніше ніколи не бачила, небо, береги, чорні тіні і якась незрозуміла радість, що сповнювала її душу, говорили їй, що з неї буде велика художниця і що десь там за далиною, за місячною ніччю, в безконечному просторі чекають її успіхи, слава, любов народу... Коли вона, не кліпаючи, довго дивилась у далечінь, їй ввижалися юрби людей, вогні, причувались урочисті звуки музики, захоплені вигуки, сама вона в білій сукні і квіти, які сипалися на неї звідусюди. Думала вона також і про те, що поруч неї, спершись на борт, стоїть справжня велика людина, геній, божий обранець... Усе, що він створив досі, прекрасне, нове і незвичайне, а те, що він створить з часом, коли змужніє і зміцніє його рідкісний талант, буде подиву гідним, незмірно високим, і це видно з його обличчя, з манери висловлюватись і з його ставлення до природи. Про тіні, вечірні тони, про місячний блиск він говорить якось особливо, своєю мовою, і мимоволі почувається сила його влади над природою. Сам він дуже гарний, оригінальний, і життя його незалежне, вільне, йому чуже все житейське, воно скидається на життя птаха.

— Холоднішає,— сказала Ольга Іванівна і здригнулась.

Рябовський закутав її своїм плащем і промовив журно:

— Я почуваю себе під вашою владою. Я раб. Навіщо ви сьогодні такі чарівні?

Він весь час дивився на неї, не відриваючись, і очі його були страшні, і вона боялась глянути на нього.

— Я до нестями кохаю вас...— шепотів він, дихаючи їй на щоку.— Скажіть мені одне слово, і я не буду жити, покину мистецтво...— бурмотів він, дуже схвильований.— Кохайте мене, кохайте...

— Не говоріть так,— сказала Ольга Іванівна, заплющуючи очі.— Це страшно. А Димов?

— Що Димов? Чому Димов? Яке мені діло до Димова? Волга, місяць, краса, моє кохання, мій захват, а ніякого Димова немає... Ах, я нічого не. знаю... Не треба мені минулого, мені дайте одну хвилину... одну мить!

У Ольги Іванівни забилося серце. Вона хотіла думати про чоловіка, але все її минуле з весіллям, з Димовим і з вечоринками здавалося їй маленьким, нікчемним, блідим, непотрібним і далеким-далеким... Справді: що Димов? Чому Димов? Яке їй діло до Димова? Та чи й існує він у природі, і чи не сон він тільки?

"Для нього, простої і звичайної людини, досить і того щастя, яке він уже мав,— думала вона, затуляючи обличчя руками.— Нехай осуджують там, проклинають, а я от на зло всім візьму й загину, візьму от і загину... Треба зазнати в житті всього. Боже, як страшно і як хороше!"

— Ну що? Що? — бурмотів художник, обіймаючи її й жадібно цілуючи руки, якими вона слабо пробувала відсторонити його від себе.— Ти мене кохаєш? Так? Так? О, яка ніч! Чудова ніч!

— Так, яка ніч! — прошепотіла вона, дивлячись йому в очі, блискучі від сліз, потім швидко озирнулась, обняла його й міцно поцілувала в губи.

— До Кінешми підходимо! — сказав хтось на другому боці палуби.

Почулися важкі кроки. Це проходив мимо чоловік з буфету.

— Послухайте,— сказала йому Ольга Іванівна, сміючись і плачучи від щастя,— принесіть нам вина.

Художник, блідий від хвилювання, сів на лаву, подивився на Ольгу Іванівну очима, повними палкого кохання і вдячності, потім закрив очі і сказав, томно усміхаючись:

— Я втомився.

І притулився головою до борту.

V

Другого вересня день був теплий і тихий, але похмурий. Раннім ранком на Волзі снував легкий туман, а після дев'ятої години став накрапати дощ. І не було ніякої надії, що небо виясниться. За чаєм Рябовський говорив Ользі Іванівні, що живопис — найбільш невдячне і найбільш нудне мистецтво, що він не художник, що самі тільки дурні думають, ніби у нього є талант, і раптом ні з того ні з сього вхопив ніж і подряпав ним свій найкращий етюд. Після чаю він, похмурий, сидів біля вікна і дивився на Волгу. А Волга уже була без блиску, тьмяна, матова, холодна. Все, все нагадувало про наближення тоскної, похмурої осені. І здавалося, що розкішні зелені килими на берегах, алмазні відсвіти проміння, прозору синю далечінь і все елегантне й парадне природа зняла тепер з Волги і поклала у скрині до наступної весни, і ворони літали над Волгою і дражнили її: "Гола! Гола!" Рябовський слухав їхнє каркання і думав про те, що він уже видихнувся і втратив талант, що все на цьому світі умовне, відносне й безглузде і що не слід було б зв'язувати себе з цією жінкою... Одним Словом, він був не в настрої і хандрив.

Ольга Іванівна сиділа за перегородкою на ліжку і, перебираючи пальцями своє прекрасне лляне волосся, уявляла себе то в вітальні, то в спальні, то в кабінеті чоловіка; уява несла її в театр, до швачки і до

знаменитих друзів. Що-то вони поробляють тепер? Чи згадують про неї? Сезон уже почався, і час би вже подумати про вечоринки. А Димов? Любий Димов! Як лагідно і по-дитячому жалібно він просить її у своїх листах швидше їхати додому! Щомісяця він посилав їй сімдесят п'ять карбованців, а коли вона написала йому, що заборгувала художникам сто карбованців, то він прислав їй і ці сто. Яка добра, великодушна людина! Подорож втомила Ольгу Іванівну, вона нудилася, і їй хотілося швидше піти від цих мужиків, від запаху річкової вогкості і скинути з себе це почуття фізичної нечистоти, яке не покидало її весь час, поки жила в селянських хатах і кочувала від села до села. Коли б Рябовський не дав слова честі художника, що він проживе з ними тут до 20 вересня, то можна було б виїхати хоч і сьогодні. І як би це було добре!

— Боже мій,— простогнав Рябовський,— коли ж нарешті буде сонце? Не можу ж я сонячний пейзаж малювати далі без сонця?

— А в тебе є етюд при хмарному небі,— сказала Ольга Іванівна, виходячи з-за перегородки.— Пам'ятаєш, на правому плані ліс, а на лівому — череда й гуси. Тепер ти міг би його скінчити".

— Е! — скривився художник.— Скінчити! Невже ви думаєте, що сам я такий дурний, що не знаю, що мені треба робити!

— Як ти до мене змінився! — зітхнула Ольга Іванівна*

— Ну, й прекрасно.

У Ольги Іванівни затремтіло обличчя, вона відійшла до печі й заплакала.

— Так, не вистачало тільки сліз. Перестаньте. У мене тисячі причин плакати, а проте я не плачу.

— Тисячі причин! — схлипнула Ольга Іванівна.— Найголовніша причина, що я вже стала тягарем для вас. Авжеж! — сказала вона і заридала.— Якщо казати правду, то ви соромитесь нашого кохання. Ви все стараєтесь, щоб художники не помітили, хоч приховати цього не можна, і їм все давно уже відомо.

— Ольго, я про одне прошу вас,— сказав художник, благаючи і приклавши руку до серця,— про одне: не мучте мене! Більше мені од вас нічого не треба!

— Але покляніться, що ви мене все ще кохаєте.

— Як це тяжко! — процідив крізь зуби художник і схопився з місця.— Кінчиться на тому, що я кинусь у Волгу або збожеволію! Залиште мене!

— Ну, вбийте, вбийте мене! — крикнула Ольга Іванівна.— Убийте!

Вона знову заридала і пішла за перегородку На солом'яній покрівлі хати зашелестів дощ. Рябовський вхопився за голову і пройшовся з кутка в куток, потім з рішучим виразом обличчя, неначе бажаючи щось комусь довести, надів кашкет, перекинув через плече рушницю і вийшов з хати.

Після того як він пішов, Ольга Іванівна довго лежала на ліжку й плакала. Спочатку вона думала про те, як добре було б отруїтись, щоб, повернувшись, Рябовський застав її мертвою, потім вона перенеслася в думці у вітальню, в кабінет чоловіка і уявила собі, як вона сидить нерухомо поруч з Димовим і втішається фізичним спокоєм і чистотою, як увечері сидить у театрі й слухає Мазіні. І туга за цивілізацією, міським шумом і відомими людьми стиснула її серце. До хати ввійшла баба і заходилася не поспішаючи розтоплювати в печі, щоб готувати обід. Запахло гаром, і повітря посиніло від диму. Приходили художники у високих брудних чоботях і з мокрими від дощу обличчями, роздивлялись етюди і потішали себе, кажучи, що Волга навіть і в негоду має свою

принадність. А дешевий годинник на стінці: тік-тік-тік... Змерзлі мухи скупчились в передньому кутку коло образів і дзижчать, і чути, як під лавками у товстих папках шарудять таргани...

Рябовський повернувся додому, коли сонце вже заходило. Він кинув на стіл кашкет і, блідий, вимучений, у брудних чоботях, сів на лаву і заплющив очі.

— Я втомився...— сказав він і заворушив бровами, силкуючись підняти повіки.

Щоб приласкатися до нього й показати, що вона не сердиться, Ольга Іванівна підійшла до нього, мовчки поцілувала і провела гребінцем по його білявому волоссю, їй схотілося зачесати його.

— Що таке? — спитав він, здригнувшись, наче до нього приторкнулися чимось холодним, і розплющив очі.— Що таке? Дайте мені спокій, прошу вас.

Він відсторонив її руками і відійшов, і їй здалося, що обличчя його виражало огиду й досаду. В цей час баба обережно несла йому в обох руках тарілку з щами, і Ольга Іванівна бачила, як вона вмочила в щі свої великі пальці. І брудна баба з перетягнутим животом, і щі, які став жадібно їсти Рябовський, і хата, і все це життя, що його вона спочатку так любила за простоту і художнє безладдя, здалися їй тепер жахливими. Вона раптом відчула себе ображеною і сказала холодно:

— Нам треба розлучитися на якийсь час, а то з нудьги ми можемо серйозно посваритись. Мені це набридло. Сьогодні я поїду.

— Чим? Верхи на паличці?

— Сьогодні четвер, значить о пів на десяту прийде пароплав.

— А? Так, так... Ну що ж, їдь...— сказав лагідно Рябовський, втираючись замість серветки рушником.— Тобі тут нудно і нема чого робити, і треба бути великим егоїстом, щоб затримувати тебе. їдь, а після двадцятого побачимось.

Ольга Іванівна складалася весело, і навіть щоки в неї розгорілися від задоволення. Невже це правда,— запитувала вона себе,— що скоро вона писатиме у вітальні, а спатиме у спальні і обідатиме із скатертиною? У неї полегшало на серці, і вона вже не сердилась на художника.

— Фарби і пензлі я залишу тобі, Рябушо,— казала вона.— Що залишиться, привезень.. Дивись же, без мене тут не лінуйся, не хандри, а працюй. Ти у мене молодець, Рябушо.

О дев'ятій годині Рябовський на прощання поцілував її, для того, як вона думала, щоб не цілувати на пароплаві при художниках, і провів її на пристань. Підійшов незабаром пароплав і повіз її.

Приїхала вона додому через дві з половиною доби. Не скидаючи капелюшка і ватерпруфа, важко дихаючи від хвилювання, вона пройшла у вітальню, а звідти в їдальню. Димов без сюртука, в розстебнутій жилетці сидів над столом і гострив ніж об виделку; перед ним на тарілці лежав рябчик. Коли Ольга Іванівна входила в квартиру, вона була певна, що необхідно приховати все від чоловіка і що на це вистачить у неї вміння й сили, але тепер, коли вона побачила широку, лагідну, щасливу усмішку і блискучі радісні очі, вона відчула, що приховувати від цієї людини так само низько, гидко і так само неможливо і не під силу їй, як обмовити, украсти або вбити, і вона миттю вирішила розповісти йому все, що було. Давши йому поцілувати себе й обняти, вона опустилася перед ним на коліна і закрила обличчя.

— Що? Що, мамусю? — спитав він ніжно.— Скучила?

Вона підвела обличчя, червоне від сорому, і глянула на

нього винувато і благаюче, але страх і сором не дали їй казати правду.

— Нічого...— сказала вона.— Це я так...

— Сядьмо,— сказав він, підводячи її і садовлячи за стіл.— Так... їж рябчика. Ти голодна, серденько.

Вона жадібно вдихала в себе рідне повітря і їла рябчика, а він зворушено дивився на неї і радісно сміявся.

VI

Очевидно, з середини зими Димов почав догадуватись, що його обманюють. Він, наче у нього була совість нечиста, не міг уже дивитися дружині просто у вічі, не посміхався радісно при зустрічі з нею і, щоб менше залишатись з нею на самоті, часто приводив до себе обідати свого товариша Коростельова, маленького постриженого чоловічка з пом'ятим обличчям, який, розмовляючи з Ольгою Іванівною, з ніяковості розстібав всі ґудзики свого піджака і знову їх застібав, а потім починав правою рукою щипати свій лівий вус. За обідом обидва лікарі говорили про те, що при високому стоянні діафрагми іноді бувають перебої серця, або що множинні неврити останнім часом спостерігаються дуже часто, або що вчора Димов, зробивши розтин трупа з діагностикою "злоякісна анемія", виявив рак підшлункової залози. І здавалося, що обоє вони вели медичну розмову тільки для того, щоб дати можливість Ользі Іванівні мовчати, тобто не брехати.

По обіді Коростельов сідав за рояль, а Димов зітхав і говорив йому:

— Ех, брат! Ну, та що там! Зіграй-но щось сумне.

Піднявши плечі і широко розставивши пальці, Коростельов брав кілька акордів і починав співати тенором: "Покажи мені край

неймовірний, де б російський мужик не стогнав",— а Димов ще раз зітхав, підпирав голову кулаком і замислювався.

Останнім часом Ольга Іванівна поводилася надто необережно. Кожного ранку вона прокидалася в зовсім поганому настрої і з думкою, що вона Рябовського вже не любить і що, слава богу, всьому вже кінець. Але, напившись кофе, вона вже думала, що Рябовський відняв у неї чоловіка і що тепер вона залишилася без чоловіка і без Рябовського; потім вона пригадувала розмови своїх знайомих про те, що Рябовський готує до виставки щось надзвичайне, суміш пейзажу з жанром, в стилі Полєнова, і що у всіх, хто буває в його майстерні, викликає захоплення; але ж це, думала вона, він створив під її впливом, і взагалі, завдяки її впливові він дуже змінився на краще. Вплив її такий благотворний і значний, що коли вона покине його, то він, чого доброго, може загинути. І згадувала вона також, що востаннє він приходив до неї в якомусь сірому сюртучку з іскрами, в новому галстуку і запитував томно: "Я гарний?" І справді, він, елегантний, зі своїми довгими кучерями і з блакитними очима, був дуже гарний (чи, може, так здалося) і був ласкавий до неї.

Пригадавши багато чого і все обміркувавши, Ольга Іванівна вдягалася і дуже схвильована їхала в майстерню до Рябовського. Вона заставала його веселим і в захопленні від своєї справді чудової картини; він стрибав, пустував і на серйозні питання відповідав жартома. Ольга Іванівна ревнувала Рябовського до картини і ненавиділа її, але з чемності простоювала перед картиною мовчки хвилин п'ять і, зітхнувши, як зітхають перед святинею, говорила тихо:

— Справді, ти ніколи не малював ще нічого подібного. Знаєш, навіть страшно.

Потім вона починала благати його, щоб він кохав її, не кидав, щоб пожалів її, бідну й нещасну. Вона плакала, цілувала йому руки, вимагала, щоб він клявся їй в коханні, доводила йому, що без її доброго впливу він зіб'ється з пуття й загине. І, зіпсувавши йому хороший настрій

і почуваючи себе приниженою, вона їхала до швачки або до знайомої актриси поклопотатись про квиток.

Якщо вона не заставала його в майстерні, то залишала йому листа, в якому клялася, що коли він сьогодні не прийде до неї, то вона неодмінно отруїться. Це лякало його, він приходив до неї й залишався обідати. Не соромлячись присутності чоловіка, він говорив їй грубощі, вона відповідала йому тим же. Обоє почували, що вони зв'язують одне одного, що вони деспоти й вороги, і злились, і в своїй злості не помічали, що обоє вони непристойні і що навіть стрижений Коростельов розуміє все. По обіді Рябовський поспішав попрощатися й піти.

— Куди ви йдете? — запитувала його Ольга Іванівна в передпокої, дивлячись на нього з ненавистю.

Він морщився, мружив очі і називав яку-небудь даму, спільну знайому, і було видно, що це він глузує з її ревнощів і хоче дошкулити їй. Вона йшла до себе в спальню і лягала в постіль; з ревнощів, досади, почуття приниження й сорому вона кусала подушку і починала голосно ридати. Димов залишав Коростельова у вітальні, йшов у спальню і, збентежений, розгублений, говорив тихо:

— Не плач так голосно, мамусю... Навіщо? Треба мовчати про це... Не треба показувати... Знаєш, що сталося, того вже не виправиш.

Не знаючи, як угамувати в собі нестерпні ревнощі, від яких навіть у скронях ломило, і думаючи, що справу можна ще залагодити, вона умивалась, пудрила заплакане обличчя і летіла до знайомої дами. Не заставши в неї Рябовського, вона їхала до другої, тоді до третьої... Спочатку їй було соромно так їздити, але потім вона звикла і, бувало, в один вечір об'їжджала всіх знайомих жінок, щоб знайти Рябовського, і всі розуміли це.

Якось вона сказала Рябовському про чоловіка:

— Ця людина гнітить мене своєю великодушністю!

Ця фраза їй так сподобалась, що, зустрічаючись з художниками, які знали про її роман з Рябовським, вона кожного разу говорила про чоловіка, роблячи енергійний жест рукою:

— Ця людина гнітить мене своєю великодушністю!

Життя йшло так само, як і минулого року. По середах бували вечоринки. Артист читав, художники малювали, віолончеліст грав, співак співав, і незмінно о пів на дванадцяту відчинялись двері, що вели в їдальню, і Димов, посміхаючись, говорив:

— Прошу, панове, закусити.

Як і раніше, Ольга Іванівна шукала великих людей, знаходила і, не задовольняючись, знову шукала. Як і раніше, вона кожного дня поверталася пізно вночі, але Димов уже не спав, як минулого року, а сидів у себе в кабінеті і над чимось працював. Лягав він години о третій, а вставав о восьмій.

Одного разу ввечері, коли вона, збираючись у театр, стояла перед трюмо, до спальні ввійшов Димов у фраку і білому галстуку. Він лагідно посміхався і, як колись, радісно дивився дружині просто у вічі. Обличчя його сяяло.

— Я зараз дисертацію захищав,— сказав він, сідаючи і погладжуючи коліна.

— Захистив? — спитала Ольга Іванівна.

— Ого! — засміявся він і витяг шию, щоб побачити в дзеркалі обличчя дружини, яка все ще стояла до нього спиною, поправляючи

зачіску.— Ого! — повторив він.— Знаєш, дуже можливо, що мені запропонують приват-доцентуру з загальної патології. До цього йде.

Видно було по його блаженному, сяючому обличчю, що коли б Ольга Іванівна поділила з ним його радість і торжество, то він простив би їй усе, і теперішнє, і майбутнє, і все б забув, але вона не розуміла, що значить приват-доцентура і загальна патологія, до того ж боялася спізнитись у театр і нічого не сказала.

Він посидів дві хвилини, винувато посміхнувся і вийшов.

VII

Це був надзвичайно неспокійний день.

У Димова дуже боліла голова; він вранці не пив чаю, не пішов до лікарні і весь час лежав у себе в кабінеті на турецькому дивані. Ольга Іванівна, своїм звичаєм, на початку першої пішла до Рябовського, щоб показати йому свій етюд nature morte і спитати його, чому він учора не був. Етюд здавався їй нікчемним, і написала вона його тільки для того, щоб мати зайвий привід побувати в художника.

Вона ввійшла до нього без дзвінка, і, коли в передпокої скидала калоші, їй почулося, наче в майстерні щось тихо побігло, по-жіночому прошарудівши спідницею, і коли вона поспішила заглянути в майстерню, то побачила тільки край коричневої спідниці, який майнув на мить і зник за великою картиною, завішеною разом з мольбертом до самої підлоги чорним коленкором. Сумніву не було,— це ховалася жінка. Як часто сама Ольга Іванівна знаходила собі захисток за цією картиною! Рябовський, як видно, дуже збентежений, неначе здивувався, що вона прийшла, простяг до неї обидві руки і сказав, силувано посміхаючись:

— А-а-а-а! Дуже радий вас бачити. Що скажете цікавенького?

На очі Ользі Іванівні набігли сльози. їй було соромно, прикро, і вона за мільйон не згодилася б говорити в присутності сторонньої жінки, суперниці, брехунки, яка стояла тепер за картиною і, напевно, зловтішно хихикала.

— Я принесла вам етюд...— сказала вона несміливо, тонким голоском, і губи її затремтіли,— nature morte.

— А-а-а... етюд?

Художник взяв у руки етюд і, роздивляючись його, немовби машинально пройшов у другу кімнату.

Ольга Іванівна покірно пішла за ним.

— Nature morte — перший сорт,— бурмотів він, добираючи рими,— курорт... чорт... порт...

З майстерні почулися квапливі кроки і шарудіння сукні. Значить, вона пішла. Ользі Іванівні хотілося голосно крикнути, ударити художника по голові чим-небудь важким і піти, але вона нічого не бачила крізь сльози, була пригнічена соромом за себе і почувала себе вже не Ольгою Іванівною і не художницею, а маленькою комашкою.

— Я втомився...— томно промовив художник, дивлячись на етюд і струшуючи головою, щоб подолати дрімоту.— Це непогано, звісна річ, але й сьогодні етюд, і минулого року етюд, і через місяць буде етюд... Як вам не набридне? Я б на вашому місці кинув живопис і серйозно зайнявся музикою або ще чимсь. Ви ж не художниця, а музикантка. Однак, знаєте, як я втомився! Я зараз скажу, щоб дали чаю... Га?

Він вийшов з кімнати, і Ольга Іванівна чула, як він щось наказував своєму лакеєві. Щоб не прощатись, не об'яснятись, а головне, не заридати, вона, поки не вернувся Рябовський, мерщій вибігла в

передпокій, наділа калоші і вийшла на вулицю. Тут вона легко зітхнула і відчула себе назавжди вільною і від Рябовського, і від живопису, і від тяжкого сорому, який так гнітив її в майстерні. Усьому кінець!

Вона поїхала до швачки, потім до Барная, який тільки вчора приїхав, від Барная — у нотну крамницю, і весь час вона думала про те, як вона напише Рябовському холодного, жорстокого, сповненого почуття власної гідності листа, і як навесні або влітку вона поїде з Димовим у Крим, звільниться там остаточно від минулого і почне нове життя.

Повернувшись додому пізно ввечері, вона, не переодягаючись, сіла у вітальні писати листа. Рябовський сказав їй, що вона не художниця, і вона, щоб помститись, напише йому тепер, що він рік у рік малює те саме, день у день говорить те саме, що він застиг і що з нього не вийде нічого, крім того, що вже вийшло. їй хотілося ще написати, що він багато чим зобов'язаний її доброму впливові, а якщо він робить щось погане, то це тільки тому, що її вплив паралізують різні сумнівні особи, як ота, що сьогодні ховалася за картину.

— Мамусю! — покликав з кабінету Димов, не відчиняючи дверей.— Мамусю!

— Що тобі?

— Мамусю, ти не заходь до мене, а тільки підійди до дверей. Ось що... Позавчора я заразився в лікарні дифтеритом, і тепер... мені недобре. Пошли якнайшвидше по Коростельова.

Ольга Іванівна завжди називала чоловіка, як і всіх знайомих мужчин, не на ймення, а на прізвище; його ім'я Осип не подобалося їй, тому що нагадувало гоголівського Осипа і каламбур:

"Осип охрип, а Архип осип". А тепер вона скрикнула:

— Осипе, цього не може бути!

— Пошли! Мені недобре...— сказав за дверима Димов, і чути було, як він підійшов до дивана й ліг.— Пошли! — глухо долинув його голос.

"Що ж це таке? — подумала Ольга Іванівна, холонучи від жаху.— Це ж небезпечно!"

Без ніякої потреби вона взяла свічку, і пішла до себе у спальню, і тут, міркуючи, що їй треба робити, ненароком глянула на себе в трюмо. З блідим, переляканим обличчям, в жакеті з високими рукавами, з жовтими волапами на грудях і з незвичайним напрямом смуг на спідниці, вона здалася собі страшною і гидкою. їй відразу стало до болю жаль Димова, його безмежної любові до неї, його молодого життя і навіть цього його осиротілого ліжка, на якому він уже давно не спав, і згадалась їй його звичайна лагідна, покірна посмішка. Вона гірко заплакала й написала Коростельову благального листа. Була друга година ночі.

VIII

Коли о восьмій годині ранку Ольга Іванівна з важкою від безсоння головою, незачісана, негарна і з виразом вини в обличчі вийшла із спальні, мимо неї пройшов у передпокій якийсь чоловік з чорною бородою, очевидно, лікар. Пахло ліками. Біля дверей до кабінету стояв Коростельов і правою рукою крутив лівий вус.

— До нього, вибачте, я вас не пущу,— похмуро сказав він Ользі Іванівні.— Заразитися можна. Та й ні до чого вам, власне кажучи. Він усе одно марить.

— У нього справжній дифтерит? — спитала пошепки Ольга Іванівна.

— Тих, хто лізе на рожен, по-справжньому до суду віддавати треба, — пробурмотів Коростельов, не відповідаючи на запитання Ольги Іванівни.— Знаєте, чому він заразився? У вівторок у хлопчика висмоктував через трубочку дифтеритні плівки. А навіщо? Безглуздо... Так, з дурного розуму.

— Небезпечно? Дуже? — спитала Ольга Іванівна.

— Так, кажуть, що форма важка. Треба було б по Шрека послати, власне кажучи.

Приходив маленький, руденький, з довгим носом і з єврейським акцентом, потім високий, сутулий, патлатий, схожий па протодиякона; потім молодий, дуже товстий, з червоним обличчям і в окулярах. Це лікарі приходили чергувати коло свого товариша. Коростельов, відбувши свій час, не йшов додому, а залишався і, як тінь, блукав по всіх кімнатах. Покоївка подавала чай лікарям, які чергували, і часто бігала в аптеку, і нікому було прибрати кімнати. Було тихо й сумно.

Ольга Іванівна сиділа в себе в спальні і думала, що це бог її карає за те, що вона обманювала чоловіка. Мовчазна, покірлива, незрозуміла істота, знеособлена своєю лагідністю, безхарактерна, слаба від надмірної доброти, глухо страждала десь там у себе на дивані і не скаржилась. А коли б вона поскаржилася, нехай у маренні, то чергові лікарі довідалися б, що винний тут не самий тільки дифтерит. Спитали б вони Коростельова; він знає все і недаром на дружину свого приятеля дивиться такими очима, наче саме вона і є найголовніша, справжня злочинниця, а дифтерит тільки її спільник. Вона вже не пам'ятала ні місячного вечора на Волзі, ні освідчень, ні поетичного життя в хаті, а пам'ятала тільки, що вона з нікчемної примхи, з пустоти вся, з руками і ногами, вимазалась у щось брудне, липке, від чого ніколи вже не відмиєшся...

"Ах, як я жахливо збрехала! — думала вона, згадуючи про неспокійне кохання, що було у неї з Рябовським.— Хай воно все буде прокляте!.."

О четвертій годині вона обідала разом з Коростельовим. Він нічого не їв, пив тільки червоне вино і хмурився. Вона теж нічого не їла. То вона в думці молилася й давала обітницю богу, що коли Димов видужає, то вона покохає його знову і буде вірною дружиною. То, забувшись на хвилину, вона дивилась на Коростельова і думала: "Невже не нудно бути простою, нічим не видатною, невідомою людиною, та ще з таким пом'ятим обличчям і з поганими манерами?" То їй здавалось, що її цю ж мить уб'є бог за те, що вона, боячись заразитись, ні разу ще не була в кабінеті у чоловіка. А загалом було тупе, сумне почуття і певність, що життя вже знівечене і що нічим його не виправиш...

По обіді настали сутінки. Коли Ольга Іванівна вийшла у вітальню, Коростельов спав на кушетці, поклавши під голову шовкову подушку, шиту золотом. "Кхи-пуа...— хропів він,— кхи-пуа".

І лікарі, які приходили чергувати і йшли звідси, не помічали цього безладдя. Те, що чужа людина спала у вітальні й хропіла, і етюди по стінах, і химерна обстановка, і те, що хазяйка була незачісана і неохайно одягнена,— все це не викликало тепер ні найменшого інтересу. Один з лікарів ненароком з чогось засміявся, і якось дивно й несміливо пролунав цей сміх, навіть моторошно зробилося.

Коли Ольга Іванівна вдруге вийшла у вітальню, Коростельов уже не спав, а сидів і курив.

— У нього дифтерит носової порожнини,— сказав він півголосом.— Уже й серце погано працює. Кепські справи, власне кажучи.

— А ви пошліть по Шрека,— сказала Ольга Іванівна.

— Був уже. Він ото й помітив, що дифтерит перейшов у ніс. Е, та що Шрек! Власне кажучи, нічого Шрек. Він Шрек, я Коростельов — і більш нічого.

Час тягнувся страшенно довго. Ольга Іванівна лежала одягнена в неприбраній зранку постелі й дрімала. їй ввижалося, що вся квартира від підлоги до стелі зайнята величезним куском заліза, і що варто тільки винести геть залізо, як усім стане весело і легко. Прокинувшись, вона пригадала, що це не залізо, а хвороба Димова.

"Nature morte, порт...— думала вона, знову впадаючи в забуття,— спорт... курорт... А як Шрек? Шрек, грек, врек... крек. А де ж тепер мої друзі? Чи знають вони, що у нас горе? Господи, спаси... помилуй. Шрек, грек..."

І знов залізо... Час тягнувся довго, а годинник у нижньому поверсі бив часто. І раз у раз чути було дзвінки, приходили лікарі... Ввійшла покоївка з порожньою склянкою на підносі і спитала:

— Пані, постіль накажете послати?

І, не дiставши відповіді, вийшла. Пробив унизу годинник, приснився дощ на Волзі, і знову хтось увійшов до спальні, здається, сторонній. Ольга Іванівна схопилася з ліжка і впізнала Коростельова.

— Котра година? — спитала вона.

— Коло третьої.

— Ну, що?

— Та що! Я прийшов сказати: вже вмирає...

Він схлипнув, сів на ліжку поруч неї і витер сльози рукавом. Вона зразу не зрозуміла, але вся похолола і почала поволі хреститися.

— Умирає...— повторив він тонким голоском і знову схлипнув.— Умирає, тому що пожертвував собою... Яка втрата для науки! — сказав він гірко.— Це, коли всіх нас порівняти з ним, була велика, незвичайна людина! Який талант! Які надії він подавав нам усім! — вів далі Коростельов, ламаючи руки.— Господи боже мій, це був би такий учений, якого тепер з вогнем не знайдеш. Оська Димов, Оська Димов, що ти наробив? Ай-ай, боже мій!

Коростельов у розпачі затулив обома руками лице і похитав головою.

— А яка моральна сила! — казав він далі, все більше й більше озлоблюючись на когось.— Добра, чиста, любляча душа — не людина, а скло! Служив науці і вмер від науки. А працював, як віл, день і ніч, ніхто його не жалів, і молодий учений, майбутній професор, мусив шукати собі практику і ночами робити переклади, щоб платити за ці ось... нікчемні ганчірки!

Коростельов глянув з ненавистю на Ольгу Іванівну, ухопився за простирадло обома руками і сердито смикнув, наче воно було винне.

— І сам себе не жалів, і його не жаліли. Е, та що, власне кажучи.

— Справді, незвичайна людина! — сказав хтось басом у вітальні.

Ольга Іванівна пригадала все своє життя з ним, від початку до кінця, з усіма подробицями, і раптом зрозуміла, що це була справді незвичайна і, в порівнянні з тими, кого вона знала, велика людина. І згадавши, як до нього ставились її покійний батько і всі товариші-лікарі, вона зрозуміла, що всі вони бачили в ньому майбутню знаменитість... Стіни, стеля, лампа і килими на підлозі заморгали їй глузливо, немовби кажучи:

"Проґавила! Проґавила!" Вона з плачем кинулась із спальні, шмигнула у вітальні мимо якоїсь незнайомої людини і вбігла в кабінет до чоловіка. Він лежав нерухомо на турецькому дивані, закритий до пояса ковдрою. Обличчя його страшенно змарніло, схудло і мало сірувато-жовтий колір, якого ніколи не буває у живих; і тільки по лобі, по чорних бровах та по знайомій усмішці можна було впізнати, що це Димов. Ольга Іванівна швидко ощупала його груди, чоло і руки. Груди були ще теплі, але чоло і руки були неприємно холодні. І напіврозплющені очі дивились не на Ольгу Іванівну, а на ковдру.

— Димов! — покликала вона голосно.— Димов!

Вона хотіла пояснити йому, що то була помилка, що не все ще втрачено, що життя може бути прекрасним і щасливим, що він незвичайна, велика людина, і що вона все своє життя благоговіти перед ним, молитиметься й відчуватиме священний страх.

— Димов! — кликала вона його, торкаючи за плече і по вірячи тому, що він уже ніколи не прокинеться,— Димов, ну, Димов!

А у вітальні Коростельов говорив покоївці:

— Та чого там питати? Ви підіть у церковну сторожку і спитайте, де живуть богаділки. Вони і обмиють тіло, і приберуть — усе зроблять, що треба.

1892

[1] Товариство, гурток (франц.).